

**Людський потенціал як основа підвищення конкурентоспроможності
України на шляху до ЄС
«Людський фактор»**

ЗМІСТ

ВСТУП	3
1. Теоретичні аспекти становлення конкурентоспроможності людського потенціалу України в контексті поглиблення євроінтеграційного процесу	5
2. Аналіз чинників та напрямів підвищення людського потенціалу України	12
3 Напрями підвищення конкурентоспроможності людського потенціалу у наближенні соціально-економічного розвитку України до країн ЄС	18
ВИСНОВКИ	27
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	29

ВСТУП

В умовах високого динамізму сучасного розвитку та кризи світової суспільно-політичної системи цінностей здійснення досліджень у напрямі виміру ролі людини та її потенціалу у забезпеченні подолання негативних проявів глобальних системних змін та виходу на новий рівень розвитку набувають особливої актуальності. Перебуваючи у стані тривалої соціально-економічної кризи та затяжного воєнно-політичного конфлікту, українська держава як ніколи має зосередити свої зусилля на акумуляції власного людського потенціалу і ефективного використання його як базового ресурсу розвитку.

Визначальний вплив на становлення вітчизняних наукових шкіл із людського розвитку здійснили результати досліджень відомих українських вчених, серед яких О. Амоша, В. Антонюк, В. Близнюк, Д. Богиня, В. Брич, С. Вовканич, В. Геєць, О. Грішнова, М. Долішній, С. Калініна, В. Куценко, Е. Лібанова, В. Онікієнко, М. Романюк, О. Стефанишин, О. Стрижак. До окремої групи науковців, здобутком яких слід визначити дослідження поняття конкурентоспроможності за суб'єктом конкурентних відносин в руслі людського розвитку, слід віднести ряд іноземних і вітчизняних вчених: Б. Андрушківа, В. Воротіну, Д. Депперу, Я. Жаліла, І. Куревіну, Ю. Полунєєва, М. Портера, Д. Сератто, І. Тараненка, Р. Фатхутдінова, Н. Халду, І. Чорнодіда та ін

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Наукова робота виконана в межах науково-дослідних робіт Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського Міністерства освіти і науки України, а саме теми «Структурні трансформації національних економік в глобальному вимірі» (державний реєстраційний номер 0115U001206).

Метою наукової роботи є дослідження концептуально-теоретичних положень та методологічних основ підвищення конкурентоспроможності людського потенціалу у забезпеченні соціально-економічних ефектів входження України до ЄС.

Об'єктом дослідження є процеси формування, відтворення та реалізації людського потенціалу, підвищення його конкурентоспроможності в умовах посилення євроінтеграційного розвитку.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні та практичні основи підвищення конкурентоспроможності людського потенціалу у забезпеченні соціально-економічних ефектів входження України до ЄС.

За теоретико-методологічну основу дослідження взято фундаментальні та прикладні положення, вироблені представниками українських та зарубіжних наукових шкіл з методики оцінки конкурентоспроможності людського потенціалу, системних структурних зрушень в економічному розвитку та інтеграційних процесах.

Наукова робота за структурою складається зі вступу, трьох розділів, висновків, додатків і списку використаних джерел.

1. Теоретичні аспекти становлення конкурентоспроможності людського потенціалу України в контексті поглиблення євроінтеграційного процесу

На сучасному етапі соціально-економічного розвитку активізація процесів європейської інтеграції не лише охоплює всі сфери суспільного життя країн Європи, а й спрямовує трансформаційні процеси і у інших країнах глобалізованого світу. Європеїзація сприяє реформуванню національних інститутів і систем, їх пристосуванню до вимог вільного руху товарів, послуг, капіталу та населення, інтенсивного співробітництва усіх секторів економіки, включно із науково-дослідним, освітнім та соціальним.

Слід відзначити, що з останньої третини ХХ століття країни Західної Європи утвердились у ролі «держав загального (соціального) добробуту», що передбачало охоплення соціальним забезпеченням усіх громадян на принципах соціальної справедливості. Очевидно, що такий напрям у економічному прогресі був пов'язаний як із концепцією стійкого розвитку, сутність якої полягає в еволюційному переході від індустріального до соціально орієнтованого постіндустріального суспільства, так і з концепцією розвитку людського потенціалу, яка висунула людину та реалізацію її базових можливостей як центральну мету економічного і суспільного поступу

Характерно, що історичний розвиток ЄС виявляє низку чинників, що ускладнюють його еволюцію, до яких слід віднести регіональні економічні дисбаланси, демографічні фактори, фінансові кризи. Тому на цьому етапі варто звернути увагу на ряд концепцій, що розкривають шляхи узгодження різних областей економічної, соціальної та зовнішньої політики, механізми взаємодії країн та врегулювання розбіжностей між ними (табл. 1.1) [19,20,21].

Основним інструментом забезпечення соціального залучення і згуртованості як запоруки розвитку людського потенціалу у країнах ЄС є

спільна соціальна політика, про що свідчать історичні етапи регулювання соціально-економічної політики у Співтоваристві (табл. 1.2) [3,14,15,16].

Таблиця 1.1

Вплив рушійних сил інтеграційного процесу на розвиток людського потенціалу за концепціями європейської інтеграції

Концепція	Представники	Рушійні сили інтеграційного процесу	Значення для розвитку людського потенціалу
Ринкова	Р. Арон, Ж. Роефф, В. Репке	Єдиний ринковий простір у масштабах кількох країн, де забезпечена повна свобода ринкових сил і конкуренції, створені однакові умови руху товарів та факторів виробництва	Однакові умови для руху населення як носія людського потенціалу сприяють розширенню можливостей його реалізації
Ринково-інституціональна	К. Армстронг, Б. Балаши, М. Бійє, С. Булмер, Ж. Вейлер, Г. Кремер, М. Портер	Мінімальне державне втручання у сферу міжнародної економічної інтеграції за переважного ринкового механізму регулювання економічних процесів	Державні інститути здатні стимулювати людський розвиток та підвищення людського потенціалу за допомогою певних регуляторних інструментів
Структурна	А. Маршал, Г. Мюрдаль, А. Нарбаль, П. Стритен, Ф. Перру	Узгодження окремих галузей економічної та соціальної політики між урядами країн-учасниць об'єднання	Інтеграційний процес повинен забезпечити соціальну рівність, рівномірний економічний та людський розвиток країн і регіонів
Дирижистська	М. Алле, Л. Арман, Д. Кіндер, Є. Кіш, О. Ковальова, Ф. Перру, Ж. Рюефф, А. Філіп, С. Хоффман	Інституціонально-політичний механізм є рушійною силою інтеграції	Координація макроекономічних політик повинна пом'якшити нерівномірність економічного і людського розвитку країн-членів ЄС
Функціональна	Р. Вульф, Д. Мітрані, П. Райнш	Створення функціональних організацій з делегованими державними повноваженнями забезпечує безперешкодний економічний, політичний і соціальний обмін між країнами	Тісна взаємодія між громадянами, суб'єктами економічної діяльності, суспільними і політичними організаціями в масштабах усього регіону
Неофункціональна	Е. Хаас, Ф. Шміттер, М. Шмідт, А. Ерітьє, К. Дейч	Лише органи Спільноти та технічно-бюрократичні еліти здатні прискорювати і активізувати інтеграційний процес	Поступове спрямовування соціальних інтересів від національних форм влади до європейських наднаціональних структур
Багаторівневого управління	Г. Маркс, К. Бланк, Б. Колер-Кох, Л. Гуг, Ф. Шарпф	Інтеграційний процес повинен відбуватись одночасно на наднаціональному, національному та регіональному рівнях	Застосування регуляторних інструментів підвищення людського потенціалу на мега-, макро- та мезорівнях сприяє підвищенню ефективності управління його конкурентоспроможністю

Інтеграція соціальних політик країн ЄС характеризувалась повільним початком та подальшим швидким розвитком. На перших етапах європейської інтеграції соціальна політика полягала переважно у намаганні забезпечити вільне пересування працівників в межах спільного економічного простору для ефективної реалізації їх людського потенціалу. Координація національних систем соціального захисту проводилась з метою покращання статусу міжнародних трудових мігрантів та їх сімей. В той же час, починали прослідковуватись два основних напрями забезпечення розвитку людського потенціалу ЄС, а саме забезпечення зайнятості та соціального захисту.

Стаття 2 Римської угоди 1957 року передбачає, що Співтовариство має на меті сприяти високому рівню зайнятості та соціального захисту, рівності між чоловіками та жінками, сталому розвитку, досягненню високого рівня конкурентоспроможності, захисту й поліпшенню довкілля, кращій якості життя, економічній і соціальній інтеграції та солідарності між країнами-членами [3].

За Римським договором було створено Європейський соціальний фонд, який став фінансовим інструментом ЄС для підтримки розвитку людського потенціалу. З початку 70-х років XX ст. Співтовариство почало розглядати ширший спектр заходів європейської соціальної політики (табл. 1.2). У 1997 році глави європейських держав вперше прийняли пакет «керівних принципів зайнятості» з метою розробки активнішої політики на ринку праці.

Зайнятість була визнана вирішальним та стратегічним чинником у досягненні високого рівня соціальної згуртованості. Європейська стратегія зайнятості передбачає готовність до створення нових робочих місць, сприяння громадянам в отриманні додаткових знань і вмінь, які забезпечать працевлаштування [2, с. 135]. ЄС посилює стимулювання інвестицій, які генерують зайнятість і підтримують конкурентоспроможність людського потенціалу [6, с. 59].

Таблиця 1.2

Еволюція соціальної політики Європейського Союзу як
провідного інструменту підвищення людського
потенціалу

Захід	Рік	Документ	Зміни у соціальній політиці
Римський договір	1957	Римським договором передбачалось створення Європейського соціального фонду	Європейський соціальний фонд зосереджується на допомозі у працевлаштуванні безробітних, стимулюванні географічної та професійної мобільності працівників. На сучасному етапі фонд стимулює зайнятість шляхом підтримки інновацій на робочих місцях, навчання впродовж життя та мобільності працівників
Паризький саміт	1972	Програма соціальних дій	Розробка загальної соціальної політики Співтовариства, спрямованої на розширення соціальних гарантій та покращення якості життя
Страсбурзький саміт	1989	Хартія основних соціальних прав трудящих (Соціальна хартія)	Спроба визначити єдину Європейську соціальну модель: зафіксоване право на працю в будь-якій державі-члені; право на справедливу винагороду за працю; право на поліпшення умов життя і праці; право на соціальний захист відповідно до правил, що застосовуються в окремих державах-членах; свобода об'єднань і колективних переговорів; право на професійну підготовку; право на інформування, консультації та участь в управлінні; право на охорону здоров'я й безпеку на робочому місці; право літніх людей на гідні життєві стандарти
Маастрихтський саміт	1992	Маастрихтський договір, що засновує Європейський Союз	Визнання комунітарної соціальної політики. Визначення поля діяльності та основ законодавства Союзу в соціальній сфері. Чільне місце відводиться соціальному діалогу між підприємцями і працівниками.
Амстердамська сесія Європейської Ради	1997	Амстердамський договір	Соціальна політика визнана пріоритетом діяльності ЄС із залученням всіх категорій населення у процес розвитку Співтовариства. Затверджена Європейська стратегія зайнятості
Кельнська сесія Європейської Ради	1999	Європейський пакт зайнятості	Структурна реформа та модернізація з метою посилення інноваційної спроможності і ефективності ринку праці шляхом підвищення рівня зайнятості, розвитку підприємництва, пристосування бізнесу та найманих працівників до нових умов
Лісабонська сесія Європейської Ради	2000	Лісабонська стратегія	Утвердження парадигми підвищення конкурентоспроможності людського потенціалу ЄС

В 2000 році Європейська Рада прийняла Лісабонську стратегію, покликану зробити ЄС «найбільш динамічною та найбільш конкурентоспроможною, наукомісткою в світі економікою, яка здатна до стабільного економічного зростання, забезпечує більше кращих робочих місць, тісніше соціальне згуртування та охорону довкілля» [6, с. 24].

Із історичним поступом у Європейському Союзі укріплювалось усвідомлення того, що соціальний прогрес може бути досягнутий виключно в результаті партнерського співробітництва в межах Співтовариства: між європейськими інститутами, державами-членами, соціальними партнерами і окремими громадянами. Застосування принципу субсидіарності, коли поставлені цілі в силу масштабу або необхідної ефективності можуть бути досягнуті лише на рівні Союзу, сприяє вирішенню соціальних проблем, що виникають в процесі інтеграції. Із зростанням диспропорцій, спровокованих інтенсифікацією глобалізаційних процесів, виникає об'єктивна потреба у створенні нових концепцій соціального миру, соціального вирівнювання і соціальної справедливості, на основі чого і формується розуміння сучасної соціальної політики ЄС. Сучасна соціальна політика Європейського Союзу передбачає:

- виявлення детермінант, що гарантують якість життя, стійкий розвиток;
- конкурентоспроможність людського потенціалу ЄС;
- створення на цій основі комплексної системи заходів і програм, соціальних технологій, що забезпечують подолання протиріч і соціальну стабільність;
- прогнозування шляхів соціального розвитку інтегрованого суспільства [7, с. 11].

Таким чином, на сьогодні соціальна політика ЄС є головним інструментом забезпечення умов для відтворення, формування і ефективної реалізації людського потенціалу.

На цьому етапі варто зазначити, що за сучасної інтенсифікації становлення інформаційного суспільства та економіки знань у світовому

масштабі та у країнах ЄС зокрема загострюється конкуренція між країнами за людський потенціал найвищої якості.

Україні зниження природного приросту населення спричинене як низькою народжуваністю, так і високою смертністю, що призводить до депопуляції. Тому першочерговими заходами кількісного відтворення людського потенціалу України є зниження рівня смертності населення.

Очевидно, що нагальними напрямками підвищення конкурентоспроможності людського потенціалу України на етапі його відтворення є реформування сектору охорони здоров'я, покращення рівня здоров'я населення, соціального захисту сімей. При цьому, розробка стратегій і політик у даних напрямках повинна бути підкріплена векторами забезпечення підвищення конкурентоспроможності людського потенціалу у країнах ЄС на етапі його відтворення.

Виходячи з таких позицій, концепція становлення конкурентоспроможності людського потенціалу України за умов інтеграції до ЄС, на наш погляд, має засновуватись як на підході «основних потреб», за яким держава зобов'язана надавати населенню все необхідне для існування, так і на доктрині економічного розвитку, яка акцентує увагу на економічному зростанні як засобі розширення можливостей для збільшення доходів, тобто відповідати основним положенням концепції людського розвитку. В межах даної концепції, людський вибір передбачає здатність реалізації сформованого людського потенціалу з повним заохоченням зі сторони держави [10, с. 384].

Прийнявши точку зору С. Пирожкова, слід підкреслити, що «вибір» розширює поняття влади доходу як важливого стимула для розвитку інших форм можливостей. Слушність даного твердження прослідковується за весь двадцятип'ятирічний період суверенного розвитку України, коли низький рівень доходів населення стримує прогрес окремих складових людського потенціалу (передусім, життєздатної, трудової, освітньо-кваліфікаційної),

зупиняючи процес розвитку на етапах його відтворення, формування, реалізації, збереження та становлення [10, с. 385].

Фактична заборона на вибір через матеріальні нестатки населення України не лише обмежує його, а й нівелює саме розуміння поняття вибору як основи концепції розвитку людського потенціалу. Адже, більша частина населення переймається тим, як вижити сьогодні і завтра, а не розвитком власних можливостей. У цьому полягає специфіка становлення конкурентоспроможності людського потенціалу України, яка висуває на перший план заходи із макроекономічної стабілізації та модернізації державної політики у сфері доходів соціального захисту населення відповідно до норм і стандартів Європейського Союзу.

2. Аналіз чинників та напрямів підвищення людського потенціалу України

Розбудова інтегральної національної системи управління конкурентоспроможністю людського потенціалу щільно пов'язана з формуванням концепції знаннєвої економіки, спрямованої на забезпечення досягнення та довгострокового утримання високого рівня національної соціально-економічної конкурентоспроможності країни у глобалізованому світі.

Суттєве підвищення міжнародної конкуренції за людський потенціал як провідний ресурс розвитку обумовлює нові вимоги до нього на всіх рівнях управління та кваліфікації. Тому характерно, що успішним країнам притаманні високі фактичні темпи структурних змін, а для відсталих економік значно актуалізувалась необхідність активного проведення реформ. Структурні зміни позначились різким зростанням ролі секторів освіти, науки та інноваційно-технологічного розвитку і невід'ємної наукомісткості конкурентоспроможних виробництв. В зв'язку з цим, конкурентоспроможність людського потенціалу національної економіки залежить від ряду чинників ендогенного та екзогенного характеру впливу [9].

У 2016 році ПРООН в Україні представила доповідь про стан людського розвитку. Позитивним є те, що Україна залишається серед країн з високим рівнем людського розвитку і поліпшила деякі показники, наприклад, тривалість часу навчання якості вищої та початкової освіти (табл. 2.1) [22].

Проте є і негативні аспекти: Україна втратила кілька позицій у рейтингу і тепер її місце – одне з найнижчих серед країн регіону та Європи. Так, індекс людського розвитку в Україні становить 0,743. Вона посідає 84-те місце серед 188 країн і територій. У 2015 році Україна була на 81-му місці (табл. 2.2) [17].

Таблиця 2.1

Рейтинг показників індексу глобальної конкурентоспроможності

№	Окремі показники України	Місце в світі	Індекс (макс. 7)
1	Вища освіта та навчання	35	5,1
2	Розмір фінансового ринку	47	4,5
3	Охорона здоров'я та початкова освіта	53	6,0
4	Інновацій	61	3,4
5	Інфраструктура	78	3,9
6	Технологічна готовність	81	3,8
7	Ефективність ринку праці	86	4,0
8	Розвиненість бізнесу	90	3,7
9	Ефективність ринку товарів	101	4,0
10	Державний апарат	118	3,2
11	Розвиток фінансового ринку	120	3,1
12	Макроекономічне середовище	121	3,5

Ця оцінка відображає реальний стан справ у країні, на території якої триває збройний конфлікт та яка важко працює над модернізацією своїх економічних, політичних і соціальних інститутів. Тобто, шляху назад у реформах нема. Будь-які затримки у розв'язанні проблем країни лише погіршать умови життя українців.

Таблиця 2.2

Рейтингова оцінка України

Країна	Значення ІЛР	Рейтинг за ІЛР	Очікувана тривалість життя	Очікувана кількісні років навчання	ВНД на душу населення за ПКС
Польща	0,855	36	77,6	16,4	24,117
Росія	0,804	49	70,3	15,0	23,286
Білорусь	0,796	52	71,5	15,7	15,629
Грузія	0,769	70	75,0	13,9	8,856
Туреччина	0,767	71	75,5	14,6	18,705
Україна	0,743	84	71,1	15,3	7,361
Вірменія	0,743	84	74,9	12,7	8,189
Молдова	0,699	107	72,6	11,8	50,26

Людський розвиток – це намагання ставити людей у центр усіх процесів розвитку. Кожна глобальна доповідь доповнюється Індексом людського розвитку (ІЛР), в якому поєднуються індикатори рівня доходів, освіти та стану здоров'я. Вони дозволяють більш збалансовано оцінити прогрес країни на відміну від оцінки лише за показником ВВП на душу населення.

ІЛР – це зведені показники для оцінки прогресу у трьох основних сферах людського розвитку: довге та здорове життя, доступ до знань та достойний рівень життя. Довге та тривале життя вимірюється за допомогою показника очікуваної тривалості життя при народженні. Рівень знань вимірюється середньою кількістю років навчання серед людей віком понад 25 років.

Доступ до знань визначається очікуваною тривалістю навчання – кількістю років навчання, яке, як очікується, може отримати дитина з вступу до школи, якщо протягом її життя зберігаються поточні тенденції залучення населення до освіти. Рівень життя визначають за допомогою валового національного продукту (ВНП), конвертованого в міжнародні долари вартістю на 2011 рік, з використанням показників паритету купівельної спроможності (ПКС) на душу населення.

Під час аналізу використовувалися і кількісні, і якісні дані. Результати показують рівень прогресу різних країн у процесах розвитку, основні досягнення, недоліки та, найважливіше, проблеми, які вимагають негайного розв'язання. Основний висновок полягає у тому, що майже в кожній країні окремі категорії населення більш соціально незахищені за інші.

Це можуть бути жінки і дівчата, жителі сільської місцевості, люди з інвалідністю, представники національних меншин, корінних народів, мігранти та біженці, люди похилого віку або представники ЛГБТІ-спільнот. Їх незахищеність багаторівнева. Існує висока вірогідність, що діти, які народжуються у соціально незахищених сім'ях, залишатимуться незахищеними протягом усього життя.

В окремих країнах жінки досі мусять отримувати згоду своїх чоловіків на те, щоб працювати. Приблизно у 100 країнах, у тому числі в Україні, жінкам забороняється обіймати певні професії лише тому, що вони жінки.

Однак щодо України найбільш песимістичні результати стосуються рівня життя. Хоча протягом 1990-2015 років загальне значення ІРЛ України зросло на 5,2%, зараз валовий національний дохід (ВНД) нижчий, ніж на початку 1990-х років, коли було вперше проведено оцінку рівня людського розвитку.

Протягом 1990-2015 років очікувана тривалість життя при народженні зросла на 1,3 року, очікувана тривалість навчання – на 2,9 року, середня кількість років навчання – на 2,2 року, але ВНД на душу населення впав на 31,9%. Цей показник є найнижчим і в порівнянні України з іншими країнами регіону. Якщо в інших сферах показники України приблизно однакові з рейтингами інших країн подібного розміру та рівня розвитку або навіть кращі за них, то за показником ВНД Україна найбільше відстає від інших європейських країн [17].

Ще один показник, який не менш вагомий – це глобальний індекс конкурентоспроможності. У 2017 році Україна посіла 81 місце серед 137 країн. Це на чотири позиції краще, ніж було торік [22].

Рейтинг щороку складають фахівці Світового економічного форуму (WEF), беручи до уваги різні економічні показники, думки та оцінки експертів. Враховували близько 100 різних показників і факторів – розвиток економіки, інфляцію, розвиток валютного та фондового ринків, інфраструктуру, ефективність роботи державного апарату, показники зайнятості населення, його стану здоров'я, освіти, криміногенну обстановку тощо.

За даними рейтингу та Міжнародного валютного фонду станом на квітень 2017 року, населення України становило 42,5 мільйона осіб. Частка ВВП України становила 0,29% світового. ВВП України - 93,3 млрд доларів, а

ВВП на душу населення - 2194,4 доларів. Для порівняння: ВВП на душу населення в Швейцарії становив 79,2 тис. доларів, у США – 57,4 тис. доларів, у Сінгапурі – 52,9 тис. доларів, у Польщі – 12,3 тис. доларів, у Росії - 8,9 тис. доларів.

Зазначимо, що торік Україна втратила свої позиції в цьому рейтингу й посіла 85 місце. Хоча ще в 2015-му вона була 79-та, а 2014-го – 76-та.

Перше місце в цьогорічному глобальному рейтингу конкурентоспроможності традиційно посіла Швейцарія. США цього року другі, торік вони були третіми. Із другої позиції Сполучені Штати змістили Сінгапур, який тепер третій. Росія посідає 38 місце, Польща – 39, Казахстан – 57, Грузія – 69, Молдова – 89 [22].

Отже, поки країни з подібними умовами та проблемами, які має Україна, поступово рухаються вперед та підвищують свій ВНД, потенціал людського розвитку в Україні використовується недостатньо, а розрив з іншими країнами зберігається.

Визнаючи важливість усіх інших складових Індексу людського розвитку, слід підкреслити, що саме економічний розвиток і справедливий розподіл ресурсів може найбільше сприяти підвищенню місця країни у рейтингу людського розвитку.

Рецепт для цього добре відомий: Україна потребує сприятливого інвестиційного клімату, чесної судової системи, реальної боротьби з корупцією та інших реформ, про які говорять міжнародні донори та які визначені в угоді про асоціацію з ЄС. Амбітні реформи, у центрі яких стоять інтереси людей, – єдиний спосіб досягнення прогресу у рівні людського розвитку України.

Система ООН в Україні вживає всіх можливих заходів для сприяння Україні у цьому напрямі. Ми просуваємо місцевий розвиток у громадах, підтримуємо малий бізнес через програми грантів на сході України та для переселенців.

Доповідь містить низку рекомендацій щодо заходів, яких повинні вжити органи влади. Важливо, щоб програми були розроблені для всіх категорій населення та охоплювали тих, хто раніше залишався поза увагою.

Людський розвиток для кожного і кожної – це не лише мрія, це здійснення можливості. Порядок денний сталого розвитку до 2030 року, до якого Україна приєдналася спільно з іншими країнами світу, встановлює зобов'язання на глобальному рівні, що ніхто не повинен залишатися поза увагою.

Прогрес щодо усіх цілей сталого розвитку, запорукою якого є глибокі та системні реформи, неодмінно приведе до підвищення рівня людського розвитку в Україні.

3. Напрями підвищення конкурентоспроможності людського потенціалу у наближенні соціально-економічного розвитку України до країн ЄС

Конкурентоспроможність людського потенціалу національної економічної системи є комплексною категорією, що включає базис певних конкурентних переваг, які формуються на всіх етапах людського розвитку, у тому числі значною мірою за рахунок засобів, інструментів і важелів державної регуляторної політики у сферах освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення, розвитку ринку праці та громадянського суспільства.

На наш погляд, побудова комплексної системи підвищення конкурентоспроможності людського потенціалу має здійснюватись поетапно, починаючи з аналізу провідних чинників формування його конкурентних переваг, продовжуючи порівняльним аналізом рівня конкурентоспроможності людського потенціалу України та країн ЄС і закінчуючи розробкою комплексної системи підвищення конкурентоспроможності людського потенціалу України.

Розроблена схема відображає послідовність проведення дослідження, виходячи із сучасної парадигми підвищення конкурентоспроможності людського потенціалу України за умов євроінтеграції. Дана схема включає як вертикальні, так і горизонтальні зв'язки. Вертикальні зв'язки будуються на послідовності етапів дослідження:

I етап – визначення теоретичних, концептуальних та методологічних основ формування і підвищення конкурентоспроможності людського потенціалу;

II етап – аналіз рівня конкурентоспроможності людського потенціалу України у порівнянні з країнами ЄС;

III етап – аналіз чинників формування конкурентних переваг людського потенціалу України;

IV етап – формування комплексної системи підвищення конкурентоспроможності людського потенціалу України.

Горизонтальні зв'язки пояснюють послідовність здійснення окремих складових дослідження, які необхідні для переходу від одного до іншого етапу. Саме таке поєднання горизонтальних з вертикальними зв'язками робить дисертаційне дослідження комплексним і системним.

Перший етап визначення теоретичних та методологічних основ підвищення конкурентоспроможності людського потенціалу є базовим для здійснення наступних стадій дослідження, перш за все, аналізу рівня конкурентоспроможності людського потенціалу України у порівнянні з країнами ЄС.

На другому етапі дослідження процесів підвищення конкурентоспроможності людського потенціалу, на наше переконання, необхідним є порівняльний аналіз рівня конкурентоспроможності людського потенціалу України та країн ЄС. Для цього першочерговою складовою дослідження є порівняльна динаміка за останні 6 років та рейтингова оцінка розвитку складових людського потенціалу України, країн – нових членів ЄС та ЄС-15 на основі відібраних нами на першому етапі показників.

Рейтинг розвитку окремих складових людського потенціалу країн ЄС-15, країн - нових членів ЄС та України і загальний рейтинг дає можливість виявити рівень відставання розвитку національного ЛП від найвищих за конкурентними перевагами ЄС-15 та наближених за рівнем людського розвитку країнами – новими членами ЄС.

Порівняльний аналіз динаміки індикаторів розвитку складових людського потенціалу дає змогу здійснити розрахунок інтегральних показників рівня розвитку кожної складової людського потенціалу та на цій

основі визначити ті з компонент ЛП європейських країн, що формують необхідні конкурентні переваги.

Основоположним чинником формування конкурентних переваг людського потенціалу вважаємо відтворення соціально-демографічного потенціалу. Демографічний розвиток є однією з найважливіших характеристик сучасних соціально-економічних змін і перетворень та визначається складною взаємодією комплексу факторів. З однієї сторони він є результатом, а з іншої – причиною політичних, економічних, соціальних, екологічних та багатьох інших чинників суспільного життя. Стан соціально-демографічного потенціалу закладає основу розвитку інших складових ЛП: формування та реалізації освітньо-кваліфікаційного потенціалу, його перетворення на людський капітал, прогресу у життєздатній, трудовій, соціальній компонентах.

Конкурентні переваги у якості освітньо-кваліфікаційного потенціалу залежать від рівня і якості освіти, кваліфікації, адаптивних здібностей, а також характеризують спрямованість і рівень мотивації національної робочої сили. Характеристики освітньо-кваліфікаційного потенціалу можуть виражатися через ставлення робочої сили до праці, задоволеності трудовим життям, мобільністю, працездатністю тощо. Разом з тим, в інформаційному суспільстві та економіці знань особливої важливості набуває здатність працівників до обробки значних масивів інформації, постійного освоєння швидкозмінних технологій та технологічних новацій.

У цьому руслі невід’ємним чинником формування конкурентних переваг також є перетворення людського потенціалу в людський капітал, у тому числі за рахунок мобільності його носіїв. При конвертації людського потенціалу в людський капітал, саме мобільність носіїв людського потенціалу визначає набуття ними статусу носіїв людського капіталу, ефективність його застосування, здатність до нарощення вартості набуття

нових форм та якостей, спроможність інтегруватись у інформаційне суспільство та економіку знань [9, с. 122-123].

За сучасних умов розвитку суспільства, найбільш адекватною є соціально орієнтована економічна система, яка враховує провідну роль соціальної компоненти, в центрі якої знаходиться людина і її розвиток. Збільшення вимог до якості людського потенціалу і знецінення традиційного індустріального типу кваліфікації призводять до різкого посилення диференціації умов і оплати праці різних категорій робочої сили, витіснення значної частини працівників на периферію ринку праці з відповідним зниженням соціального статусу або до переходу їх в категорію тривало безробітних.

В зв'язку з цим, соціальний захист і соціальне забезпечення носіїв людського потенціалу набуває ролі вагомого чинника збереження людського потенціалу та його реалізації. Відбувається переосмислення соціальних функцій держави. Ключова її функція як суб'єкта соціальної політики полягає у формуванні соціально-економічного середовища, сприятливого для активної реалізації людського потенціалу кожного члена суспільства у економічній сфері, що гарантує достатній рівень стабільності і можливість розвитку.

У соціально орієнтованій економіці всі елементи економічної політики працюють на вирішення цього завдання. Виражений соціальний аспект мають антимонопольна політика, підтримка дрібного і середнього бізнесу, програми збалансованого розвитку територій, створення сприятливого інвестиційного клімату. Максимальне навантаження лежить на політиці зайнятості і регулюванні заробітної плати. Таким чином, у функції держави входять як безпосередня реалізація заходів щодо розвитку людського потенціалу, так і загальне регулювання соціальних параметрів економічного процесу.

Основні напрямки такого регулювання - законодавчий захист працівника як більш слабкого партнера трудових відносин; активна політика зайнятості, яка стимулює створення і поліпшення якості робочих місць; встановлення державного мінімуму оплати праці. На сучасному етапі стабільність, зростання, високий рівень зайнятості, підвищення добробуту спостерігається насамперед у тих країнах ЄС, де соціальна орієнтація економіки є найбільш вираженою [13].

Грунтуючись на виявленні шляхів та засобів активізації конкурентних переваг людського потенціалу на попередніх етапах дослідження, п'ятий етап передбачає формування комплексної системи підвищення конкурентоспроможності людського потенціалу України у забезпеченні соціально-економічних ефектів європейської інтеграції. Основою такої системи інституційне забезпечення реалізації конкурентної політики у відповідності до вимог ЄС, яке полягає в діяльності держави та структур громадянського суспільства, спрямованій на створення умов для стабільного соціально-економічного розвитку.

Специфікою інституційного забезпечення соціально-економічної політики в Україні є те, що інституційні зміни не впливають з попереднього досвіду, відсутні або значною мірою втрачені традиції, звичаї функціонування соціальних інститутів в умовах ринку, несформовані суб'єкти, відсутня належна інфраструктура соціальних інститутів ринку тощо. Виходячи з цього, цілком очевидно, що процеси трансформації інститутів соціально-економічної політики в Україні мають здійснюватися шляхом запозичення та імплементації ефективних систем і механізмів інституційного забезпечення такої політики в країнах ЄС, що стимулюють формування належних конкурентних переваг людського потенціалу [12].

Критерієм успішності діяльності інституцій є ефективність ресурсного забезпечення реалізації соціально-економічної політики. Державні ресурси (матеріальні, людські, фінансові) є джерелом підтримки розвитку людського

потенціалу на макрорівні, передусім, завдяки механізмам розподілу доходів та державних витрат на соціальні і економічні цілі, а також через стимулюючий вплив на накопичення ресурсів на мікрорівні – суб'єктів підприємницької діяльності, неприбуткових організацій та носіїв людського потенціалу (рис. 3.1).

Виходячи з таких позицій, необхідним є встановлення оптимального співвідношення державного і приватного секторів у ресурсному забезпеченні людського розвитку. При зavelикому розмірі державного сектора або коли всі економічні рішення приймає держава, темпи зростання економіки та фінансування людського розвитку залишаються низькими, оскільки високий рівень оподаткування пригнічує підприємницьку діяльність, мотивацію до праці, що зрештою призводить до зниження стимулів саморозвитку носіїв людського потенціалу та низької продуктивності інвестицій [11].

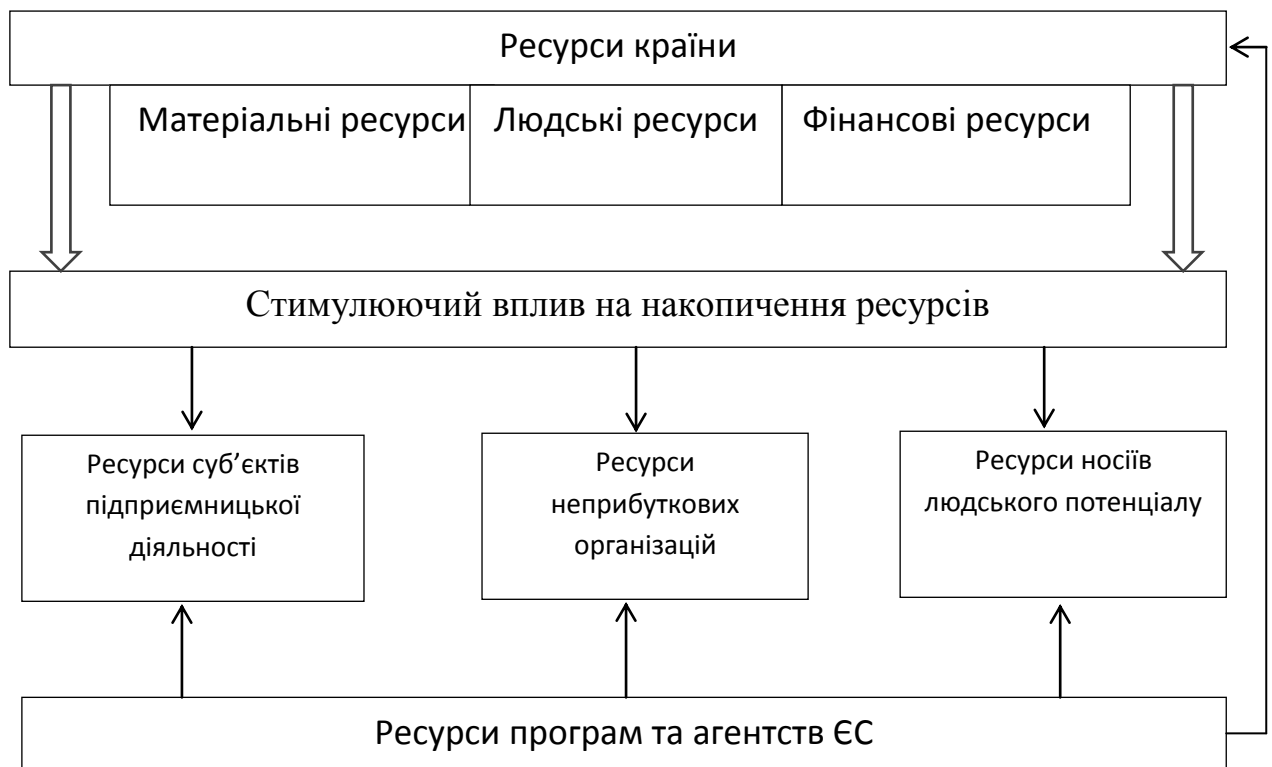

Рис 3.1 Ресурсно-інституційне забезпечення формування конкурентоспроможного людського потенціал

Формування конкурентоспроможності людського потенціалу в значній мірі залежить від стимулюючого державного впливу на накопичення ресурсів носіїв ЛП. За сучасних умов в Україні це ускладнюється поточною суспільно-політичною ситуацією та зростанням її нестабільності, загрозою дефолту і поглибленням кризових явищ. Поява нових обмежень і ризиків щодо забезпечення процесу стабільного формування сукупних доходів населення України та її регіонів, зайнятого у різних секторах економіки, створює ряд загроз розвитку людського потенціалу.

Внаслідок значного падіння реальних трудових доходів населення через соціально-економічні негаразди та зростання вартості життя, зниження купівельної спроможності населення та знецінення заощаджень істотно загострюються проблеми бідності та нерівності. Порушення нормального перебігу процесу формування сукупних доходів населення України містить реальну загрозу його збідніння, посилення нерівності та стрімкої інтенсифікації зниження людського потенціалу через міграційний вплив високоосвіченої частини українського суспільства.

Низькі доходи перешкоджають формуванню ресурсів, спрямованих на розвиток людського потенціалу населення. Доходи українців в рази нижчі ніж доходи жителів країн ЄС. Середня заробітна плата в Україні у понад п'ять разів нижча ніж у Польщі [4]. Відтак більша частина доходу населення України витрачається на харчування та задоволення базових потреб, а не на розширення можливостей розвитку власного людського потенціалу (витрати на харчування у структурі витрат домогосподарств в Україні складають 51,9%, в той час як у Польщі – 24,4%; на противагу витрати на освіту, культуру і відпочинок, зв'язок, транспорт і охорону здоров'я складають у Польщі 27,7%, а в Україні – 13,5%) [4].

Виходячи з приведених аргументів, вважаємо формування ресурсного та інституційного забезпечення базовими етапами функціонування системи

підвищення конкурентоспроможного людського потенціалу у досягненні соціально-економічних ефектів європейської інтеграції (табл. 3.1).

На наше переконання, реалізаційні механізми підвищення рівня конкурентоспроможності людського потенціалу України мають бути розроблені на основі систематизації інструментів, заходів та важелів адаптованої до вимог ЄС соціально-економічної політики із врахуванням критеріїв та інструментів Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. При цьому створена система механізмів має функціонувати на всіх етапах розвитку людського потенціалу та забезпечувати створення конкурентних переваг для активізації євроінтеграційного процесу.

Таблиця 3.1

Етапи, суб'єкти та сфери розвитку людського потенціалу

Етапи розвитку людського потенціалу	Суб'єкти розвитку людського потенціалу	Сфера розвитку людського потенціалу
Відтворення	Домогосподарства, держава	Освіта, охорона здоров'я, соціальний захист
Формування	Держава, освітні установи, наукові установи, заклади охорони здоров'я, підприємства, громадські організації	Охорона здоров'я, освіта, наука, інноваційна діяльність
Реалізація	Суб'єкти ринку праці, суб'єкти підприємницької діяльності, державні установи	Ринок праці
Збереження	Держава, заклади охорони здоров'я, підприємства	Соціальний захист, охорона здоров'я
Становлення (підвищення)	Держава, освітні установи, наукові установи, суб'єкти ринку праці, суб'єкти підприємницької діяльності, громадські організації	Освіта, наука, інноваційна діяльність

Гіпотетичними напрямками регуляторної політики держави для носіїв людського потенціалу можуть бути підвищення ефективності функціонування ринку праці, підвищення соціальної та територіальної мобільності, забезпечення нормативно-правової бази формування людського потенціалу, реалізації останнього у вигляді людського капіталу та подальшого підвищення його конкурентоспроможності.

Завершальним етапом формування комплексної системи підвищення конкурентоспроможності людського потенціалу України є проектування індикативно-детермінантного та ринкового управління нею.

Проблема раціонального поєднання планових та ринкових важелів в управлінні соціально-економічним розвитком є особливо актуальною у забезпеченні достатнього рівня конкурентоспроможності людського потенціалу у прискоренні та досягненні позитивних ефектів європейської інтеграції.

Активізація та результати соціально-економічного реформування в Україні, досвід країн ЄС та загальносвітові тенденції розвитку дозволяють стверджувати, що за умов ринкових відносин комбінація макроекономічного регулювання та ринкових механізмів є неминучою.

Узагальнюючи зарубіжний досвід, можна умовно виділити чотири основних підходи до індикативного регулювання, які відображають відносно різні його функції та аспекти для розробки механізмів управління системою підвищення конкурентоспроможності людського потенціалу України.

ВИСНОВКИ

На основі розгляду теоретико-методологічних основ розвитку людського потенціалу проведено аналіз методів, напрямів та чинників підвищення його конкурентоспроможності, розроблено схему побудови комплексної системи підвищення конкурентоспроможності людського потенціалу.

Обґрунтовано, що зближення та взаємопроникнення інструментального, який включає теорію людського капіталу і концепцію трудового потенціалу, та соціального, який висуває на перший план суспільні аспекти відтворення людських ресурсів, напрямів уявлень про розвиток людини призвело до появи нової концепції, що на перший план виводить формування людського потенціалу.

Визначено підхід Європейського Союзу до забезпечення конкурентоспроможності людського потенціалу, центральним аспектом якого є розширення можливостей вибору за концепцією людського розвитку та подолання економічних і соціальних обмежень, таких як недостатня освіта, погана охорона здоров'я, недостатні можливості економічного розвитку, порушення громадсько-політичної свободи тощо, шляхом посилення взаємодії та синергізму між політикою зайнятості, політикою соціального залучення та політикою економічного зростання на основі спільного соціального регулювання.

Встановлено недоліки існуючих підходів до оцінки конкурентоспроможності людського потенціалу, які полягають у відсутності системного і комплексного підходів до дослідження складових людського потенціалу, врахування узагальнених кількісних і якісних показників компонентів його конкурентоспроможності.

Доведено, що серед ендогенних чинників базовим чинником зростання конкурентоспроможності та збереження людського потенціалу

України є стимулювання державної влади підвищувати доходи населення не через централізацію державного фінансового ресурсу і подальшого його розподілу у вигляді соціальних трансфертів, а шляхом впровадження європейських форм оплати праці, ефективної системи створення робочих місць, формування сприятливого середовища для підприємницької діяльності, що давало б можливість населенню отримувати гідні доходи за рахунок прикладання власної праці.

Визначено сценарії підвищення конкурентоспроможності людського потенціалу національної економіки в системі поєднання технологічної модернізації з матеріальним добробутом та встановлено, що як створення високотехнологічної структури національного виробництва, так і нарощення доходів носіїв людського потенціалу в межах державної регуляторної політики шляхом забезпечення стабільності в державі і суспільстві, дотримання основних прав людини, ефективної системи соціального захисту населення, консолідуючих соціальних норм та гідної праці стимулюють підвищення конкурентоспроможності людського потенціалу національної економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гузенко Г. М. Людський потенціал: сутність та пріоритетні напрямки розвитку в Україні [Електронний ресурс] / Г. М. Гузенко. – Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua/node/554>
2. Діденко Н. Ринок праці та стратегія зайнятості в ЄС: досвід регулювання та державного управління / Н. Діденко // Публічне управління: теорія та практика. – 2010. – № 2. – С. 131–137.
3. Договір про заснування Європейської Спільноти [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_017
4. Доходы и расходы населения. Как учесть баланс и устранить перекосы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://news.pn.ru/public/142331>
5. Заяць В. С. Формування доходів населення України: особливості та тенденції / В. С. Заяць // Демографія та соціальна економіка. – 2015. – № 2. – С. 116–128.
6. Звіт з людського розвитку в Україні за 2008 р. Людський розвиток і європейський вибір України. – Київ : ПРООН, 2008. – 122 с.
7. Каргалова М. В. Социальная политика Европейского Союза. Концептуальные аспекты и тенденции развития в 80-90-е годы : автореферат дис. ... доктора исторических наук : 07.00.03 / М. В. Каргалова. - Москва, 1999. - 51 с.
8. Людський розвиток в Україні: історичний вимір трансформації державної соціальної політики : монографія) / за ред. Е. М. Лібанової. – Київ : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2014. – 380 с.
9. Ніколайчук М. В. Еволюція форм власності відтворення продуктивних сил інформаційного суспільства та економіки знань / М. В. Ніколайчук // Глобальні процеси: економічний та соціологічний виміри :

матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. 9–10 грудня 2011 р. – Сімферополь–Ялта : ВіТроПринт, 2011. – 312 с.

10. Пирожков С. Вибрані наукові праці : у 2 т. Т. 1: Демографічний і трудовий потенціал / С. І. Пирожков. – Київ : НАН України, Інститут демографії і соціальних досліджень, Київський нац. торговельно-екон. ун-т, 2008. – 933 с.

11. План дій «Україна – Європейський Союз» [Електронний ресурс] : міжнар. док. 994_693 від 12.02.2005 [схвалено КМУ 12.02.2005 р.]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_693

12. Реформування соціальної політики в Україні: проблеми та перспективи: навч.-наук. вид. / авт. кол.: В. А.Скуратівський, П. Трощинський, П. К. Ситник та ін. ; за заг. ред. В. А. Скуратівського, В. П. Трощинського. – Київ ; Львів : НАДУ, 2012. – 368 с.

13. Соболева И. Социальная политика как фактор устойчивого развития [Електронний ресурс] / И. Соболева. – Режим доступу: http://vasilievaa.narod.ru/11_3_03.htm

14. Спільна стратегія Європейського Союзу щодо України [Електронний ресурс] : міжнародний документ № 994_492 [схвалена Європейською Радою 11 грудня 1999 р.]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_492

15. Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу [Електронний ресурс] : схвалено указом Президента України від 11.06.1998, № 615/98. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/615/98>

16. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами [Електронний ресурс] : міжнар. документ № 998_012 від 14.06.1994 : [ратифіковано Законом України № 237/94–ВР від 10.11.94]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/998_012

17. Чела Б. Індекс людського розвитку: Україна падає, що робити? / В Україні протягом 1990-2015 років валовий національний дохід на душу населення впав на 31,9%. Вихід один: реформи [Електронний ресурс] / Б. Чела// Економічна правда. – 2017. – 13.04. –. Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/columns/2017/04/13/623821/>

18. Чорний Р. С. Розвиток трудового потенціалу просторових форм організації українського суспільства : монографія / Р. С. Чорний. – Львів : Інститут регіональних досліджень НАН України, 2013. – 384 с.

19. Becker G. Human Capital: Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education / G. Becker. - 3rd ed. – University of Chicago Press, 1993. – 390 p.

20. Building human capital instrumental to achieving market competitiveness // Newsletter 2/2010 – Our South East Europe / South-East European Regional Cooperation Council [Electronic recourse]. – Mode of access: <http://www.rcc.int/articles/10/building-human-capital-instrumental-to-achieving-market-competitiveness>

21. Global Competitiveness Reports [Electronic recourse]. – Mode of access: <http://www.weforum.org/issues/global-competitiveness>

22. World economic forum [Електронний ресурс]. – The Global Competitiveness Report 2017–2018. Режим доступу: <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2017-2018>